

ÚVOD

Teoretická část psychologie C. G. Junga zahrnuje dvě hlavní oblasti, které lze obecně označit názvy (1) struktura psychiky a (2) zákonitosti fungování psychiky. Z teoretického základu vychází část praktická, t.j. aplikace Jungova učení jako léčebné metody v užším smyslu.

Chceme-li dospět ke správnému pochopení Jungova učení, musíme se především ztotožnit s jeho základním stanoviskem a spolu s ním uznat vše psychické za plnohodnotnou realitu. Jakkoli to může znít podivně, je toto stanovisko relativně nové. Psychické jevy totiž ještě před několika desetiletími nebyly považovány za svébytné a podléhající vlastním zákonům, nýbrž za odvozené od náboženství, filosofie nebo přírodovědy, což znemožňovalo správné pojetí jejich pravé podstaty.

U Junga nejsou psychické jevy o nic méně skutečné než jevy fyzické; nejsou sice hmatatelné, přesto však jsou ve své bezprostřednosti plně přístupné pozorování a poznání. Duševno je svébytným světem, který má svou strukturu, je ovládán vlastními zákony a vybaven specifickými výrazovými prostředky.

Všechno, co víme o světě i o vlastní existenci, se dozvíme pouze prostřednictvím psychiky, neboť „psychika není žádnou výjimkou z obecného pravidla, podle něhož můžeme k podstatě universa proniknout jen tak dalece, jak nám umožňuje náš psychický organismus“. Z toho vyplývá, že moderní empirická psychologie se z hlediska přirozeného předmětu zkoumání i užívaných metod řadí k vědám přírodním, její způsob vysvětlování pozorovaných jevů ji však přiřazuje k duchovním vědám. „Naše psychologie si všímá jak přírodního, tak kulturního člověka, a proto při svých výkladech musí mít na zřeteli obě hlediska, biologické i duševní“, říká Jung. „Zkoumá příčiny chorobného snížení adaptace a sleduje klikatou stezku neurotického myšlení a cítění, aby našla cestu vedoucí z bludu zpět k životu. Naše psychologie je proto praktickou vědou; naše zkoumání není samoučelné, ale je vedeno bezprostředním záměrem pomoci. Stejně tak dobře bychom mohli říci, že vědecké poznatky jsou vedlejším produktem naší psychologie a nikoli jejím hlavním cílem, což je opět v přímém protikladu k tomu, co rozumíme 'akademickou' vědou.“

Na tomto předpokladu vybudoval Jung své učení a z tohoto hlediska též musí být pojímáno. Ne ovšem tak jako u čistého psychologismu – ve smyslu znehodnocování jiných cest k poznání, ani jako u psychismu nebo panpsychismu, které předpokládají, že vše skutečné, resp. vše existující je psychické povahy. Jungovým záměrem je pozorovat, popsat a uspořádat psychické jevy a zkoumat psychiku jako náš „orgán“ k pojímání světa a hledání podstaty bytí.

Teologická, psychologická, historická, fyzikální, biologická i mnohá jiná stanoviska mohou být rovnocennými výchozími body pro bádání o základních pravdách bytí; jsou vzájemně zaměnitelná, dokonce do určité míry transponovatelná, a volba jejich užití závisí na problému, který je předložen k diskusi, příp. na speciálním postoji badatele. Jung zastává stanovisko psychologické a ostatní přenechává badatelům specializovaným na jiné oblasti. On sám staví na své zásadní a hluboké znalosti psychické reality, takže jeho dílo nepředstavuje žádnou abstraktní teorii vzešlou ze spekulativního intelektu, nýbrž stavbu, která byla vybudována na pevném empirickém základě a výhradně o zkušenost se také opírá. Dvěma jejími hlavními pilíři jsou (1) zásada psychické totality a (2) zásada psychické energetiky. Při bližším sledování obou těchto zásad i při praktické

aplikaci Jungova učení má být pokud možno užíváno jím samotným stanovených definic a termínů, které jsou jako takové výslovně označeny. Současně zde ještě připomeňme, že Jung pro své učení, jde-li o praktický postup psychologické analýzy, užívá výrazu „analytická psychologie“; toto označení zvolil po svém rozchodu s Freudem v r. 1913, aby zabránil záměně s „psychoanalýzou“ Freudovy školy. Později zavedl termín „komplexní psychologie“, jehož užíval v případech, kdy kladl důraz na principiální a teoretická hlediska; tímto pojmem chtěl zdůraznit, že jeho učení – v protikladu k jiným psychologickým naukám (např. k psychologii vědomí nebo k Freudově psychoanalýze, redukující vše na pudové elementy) – pracuje s komplexními, vysoce komplikovanými psychickými skutečnostmi. Označení „komplexní psychologie“ však v posledních letech ustupovalo stále více do pozadí, protože především při překladu do jiných řečí vedlo k nedorozuměním. Dnes se proto pro celek Jungova učení v jeho teoretickém i praktickém aspektu běžně užívá názvu „analytická psychologie“.

I. PODSTATA A STRUKTURA PSYCHIKY

1. Vědomí a nevědomí

Pod psychikou nerozumí Jung jen to, co obecně označujeme slovem „duše“, nýbrž celost všech psychických pochodů, jak vědomých, tak nevědomých; tedy něco obsáhlejšího, přesahujícího duši, která pro něho představuje jen určitý „ohraničený funkční komplex“. Lidská psychika se skládá ze dvou navzájem se doplňujících, svými vlastnostmi však protikladných sfér – z vědomí a z tzv. nevědomí; v obou těchto oblastech je účastno naše Já.

Schéma I. představuje toto Já mezi oběma sférami, které se nejen vzájemně doplňují, ale mají k sobě také komplementární, resp. kompenzatorní vztah. Tzn., že dělicí linie, která je v našem Já od sebe odděluje, je posunutelná oběma směry, jak je na kresbě naznačeno šipkami a čárkovanými liniemi. (Je přirozeně jen pomocná abstraktní představa, že Já stojí právě uprostřed.) Z posunovatelnosti vyplývá, že čím menší je horní část, tím užší je vědomí a naopak.

Povšimneme-li si však vzájemného poměru obou sfér, vidíme, že vědomí tvoří jen zcela nepatrnou část psychiky jako celku. Z historie lidstva víme, že vědomí je produktem pozdější diferenciacce; plave jako malý ostrůvek na nedohledném, všeobjímajícím, nekonečném moři nevědomí.

Schéma II ukazuje malý černý bod uprostřed jako naše Já, které – obklopené a nesené vědomím – představuje tu stránku psychiky, která je zvláště v naší západní kultuře zaměřena především na přizpůsobení vnější realitě. „Pod pojmem já rozumím komplex představ, který tvoří centrum pole vědomí a je charakterizován vysokou kontinuitou a vlastní identitou“, říká Jung, který nazývá Já také „subjektem vědomí“. Vědomí však definuje jako „funkci nebo činnost, udržující vztah psychických obsahů k Já“. Všechny naše zážitky vnějšího i vnitřního světa musí procházet přes naše Já, aby vůbec mohly být vnímány, neboť „vztahy k Já, pokud jím nejsou pocíťovány, jsou nevědomé“. Další kruh na schématu ukazuje, jak je sféra vědomí obklopena obsahy, které leží v oblasti nevědomí. Zahrnuje jednak obsahy, které byly odsunuty zpět z důvodu omezené kapacity vědomí, které může aktuálně obsáhnout jen malý počet prvků, mohou však být kdykoli znovu uvedeny do vědomí, jednak ty, které jsme vytěsnili, protože jsou nám z různých příčin nepříjemné – tedy „zapomenuté, vytěsněné, ale též podprahově snímané, myšlené a cítěné“. Tuto oblast pojmenoval Jung „osobním nevědomím“, aby ji odlišil od oblasti „kolektivního nevědomí“, které je znázorněno na schématu III. Tato kolektivní část nevědomí nezahrnuje již obsahy specifické pro individuální Já nebo získané v průběhu osobního života, ale takové, které pocházejí „ze zděděné potenciality psychické funkce jako takové, t.j. ze zděděné mozkové struktury“. Toto dědictví, které je obecně lidské či dokonce snad společné všem živým tvorům, tvoří pak základnu každé individuální psychiky.

„Nevědomí je starší než vědomí; je prvotní daností, z níž se stále znovu vynořuje vědomí.“ Tak se přidává vědomí teprve „sekundárně k vlastní duševní činnosti, která je funkcí nevědomí“. Názor, že hlavní doménou člověka je vědomí, je mylný, neboť „velkou část života strávíme v nevědomí – spíme nebo dřímáme“ ... „Vědomí je ve všech významných životních situacích nesporně závislé na nevědomí“. Děti začínají svůj život v nevědomém stavu a vyrůstají do stavu vědomého.

Zatímco tzv. osobní nevědomí zahrnuje obsahy pocházející z životní historie jedince, t.j. potlačené, vytěsněné, zapomenuté, podprahově vnímané atp., skládá se kolektivní nevědomí z obsahů, které představují vzorce nejstarších typických způsobů lidských reakcí – bez ohledu na historickou, etnickou nebo jinou diferenciaci – v situacích obecně lidské povahy, jako je např. úzkost, nebezpečí, boj proti přesile apod., dále vzájemný vztah mezi pohlavími nebo mezi dětmi a rodiči, postoje k lásce a nenávisti, k narození a smrti, otcovské a mateřské postavy, moc principu světla a tmy atd.

Podstatnou vlastností nevědomí je kompenzační schopnost: proti vědomí, které běžně nabízí individuální a **vnějšku** přizpůsobené reakce na dané situace, staví nevědomí reakce typické, pocházející z veškeré zkušenosti lidstva, odpovídající ustáleným způsobům chování a potřebám **vnitřku**; tím umožňuje člověku plně adekvátní chování, přiměřené celosti psychiky.

2. Funkce vědomí

Dříve než přistoupíme k dalšímu výkladu o nevědomí, povšimneme si blíže psychologie a struktury **vědomí**. Pro ilustraci nám poslouží schéma IV: Kruh zde opět představuje psychickou totalitu (celost), ve směru čtyř světových stran jsou zakresleny čtyři základní funkce, které jsou zásadně přítomné v každém individu: **myšlení**, **cítění** (emocionalita), **intuice** a **vnímání** (percepce).

Pod psychickou funkcí rozumí Jung určitou „za různých okolností konstantní psychickou aktivitu, která je plně nezávislá na konkrétních obsazích“. Není tedy např. rozhodující, co si člověk myslí, nýbrž to, že k příjmu a zpracování **zvnějšku** či **zevnitř** přicházejících obsahů používá právě funkce myšlení a ne třeba intuice; jde zde v první řadě o modus pojmání a zpracovávání psychických dat bez ohledu na daný obsah. Myšlení je proto taková funkce, která se snaží dospět k porozumění skutečností vnějšího světa a k adaptaci na něj myšlenkovými poznávacími prostředky, t.j. vyvozováním pojmových souvislostí a logických důsledků. Protikladná funkce cítění postupuje na základě hodnocení v dimenzích „příjemný – nepříjemný“, resp. „přijetí – odmítnutí“. Obě tyto funkce jsou označovány jako poznávací či racionální, protože obě užívají hodnocení: myšlení hodnotí prostřednictvím poznatků z hlediska pravdivosti, cítění prostřednictvím emocí z hlediska libosti. Tyto dva základní postoje se navzájem vylučují a nemohou existovat současně – buď převládá jeden nebo druhý. Není jistě třeba blíže vysvětlovat, že např. „emocionální politik“ je charakterizován právě tím, že dospívá ke svým závěrům na základě vlastních emocí a nikoli rozumových poznatků.

Druhé dvě funkce – intuice a vnímání – považuje Jung za funkce iracionální, protože obcházejí rozum a nepracují s úsudky, nýbrž s pouhými vjemy, aniž by je hodnotily nebo jim dodávaly smysl. Vnímání přijímá věci výhradně tak jak skutečně jsou a ne jinak. Je smyslem pro realitu par excellence, tím, co Francouzi označují jako „fonction du réel“. Intuice pojímá rovněž „skutečně“, ale spíše schopností nevědomého „vnitřního vjemu“ možností obsažených ve věcech než vědomým smyslovým aparátem. Percepční typ si např. bude pamatovat historickou událost ve všech detailech, nebude však postihovat souvislosti, do nichž je zařazena; naproti tomu intuitivní typ přejde bez povšimnutí jednotlivosti, ale bude ihned bez námahy chápat vnitřní smysl dění, jeho možné souvislosti a důsledky. Nebo jiný příklad: typ percepční si bude při pohledu na krásnou rozkvetlou jarní krajinu všimnout květin, stromů, barvy oblohy atd. ve všech jednotlivos-

tech, zatímco typ intuitivní bude zajímat celková nálada a kolorit. Je jasné, že tyto dvě funkce tvoří právě takový protiklad, resp. se navzájem vylučují a nemohou být užívány současně stejně tak jako myšlení a cítění.

Tento vylučovací poměr odpovídá pozorovaným skutečnostem (budiž zde zdůrazněno, že Jung je především empirik), ale ve stejné míře je i výsledkem ze zkušenosti odvozeného teoretického výzkumu. Je to také bez dalšího jasné, uvážíme-li, že např. oba základní postoje myšlení a cítění, které jsou „hodnotící“, již ve smyslu samotné této definice nemohou být aktivizovány současně – je jisté, že totéž nemůžeme zároveň v témže ohledu hodnotit těmito dvěma měřítky.

Ačkoli tedy člověk má v zásadě všechny čtyři funkce, které „mu umožňují orientaci v přítomnosti stejně dokonale, jako údaje o zeměpisné délce a šířce určují polohu místa“, je to, jak ukazuje empirie, převážně jedna z těchto funkcí, které užívá k orientaci, zaznamenávání a zpracovávání dat i k adaptaci na realitu. O tom, která z funkcí nabude převahy, rozhoduje pravděpodobně individuální založení; daná funkce se pak vyvíjí a diferencuje obyčejně nejsilněji, „získává dominující roli v adaptaci, dává vědomému zaměření směr a kvalitu“ a je stále k dispozici vědomé vůli jedince. Je proto nazývána diferencovanou nebo také **superiorní funkcí** a určuje příslušný typ individua. Psychologický typ označuje tedy **celkový habitus**, který se ovšem v rámci daného typu může projevat v nejrůznějších individuálních variacích podle sociální, duševní nebo kulturní úrovně jedince. Je takříkajíc „skeletem, který předurčuje a modifikuje specifický postoj vůči materiálu zážitkových obsahů“.

V předcházejícím schématu IV je horní polovina kruhu světlá, spodní tmavá a jsou zde zakresleny také čtyři základní funkce v příslušném poměru. Sféra působnosti našeho psychického funkčního aparátu může být znázorněna tak, že superiorní funkce ve světlém poli plně náleží našemu vědomí, protilehlá funkce, kterou budeme nazývat méněcennou neboli **inferiorní**, se celá nachází v nevědomí, obě ostatní se rozkládají zčásti ve vědomí, zčásti v nevědomí. Má to být upozorněním na to, že v praxi člověk většinou vedle své hlavní funkce částečně uznává ještě druhé, jen relativně diferencované **pomocné funkce**. Třetí funkce je pro průměrného člověka použitelná jen zřídka a čtvrtá, inferiorní, není jeho vůli většinou již vůbec k dispozici. To vše platí ovšem jen pro člověka přirozeně vyvinutého, s relativně „zdravou“ psychikou; u člověka s psychikou „narušenou“, např. u neurotika, vypadá situace jinak. Zde může být např. rozvoj hlavní funkce zbrzděn anebo funkce, která by měla podle individuálního založení subjektu hrát druhou či třetí roli, pronikne vlivem donucování nebo drezury do popředí, na místo hlavní funkce. Při posuzování příslušného vývojového stupně každé funkce hraje významnou roli i věk – obecně je to životní střed (příčemž umístění tohoto časového mezníku může být u různých jedinců značně rozdílné), ve kterém by všechny funkce měly dosáhnout svého vývojového vrcholu i nejširší diferenciaci.

Výstižnou a pravděpodobně ne náhodnou analogií průběhu vývoje hodnoty a zaměření základních funkcí je čínská Taigitu kresba, reprodukováná na schématu V. Také zde nevede cesta podél periferie, nýbrž po vnitřní linii, tedy právě ve výši popsaném smyslu poměru jednotlivých funkcí. Taigitu je jedním z prasymbolů lidstva; představuje dualitu světla a tmy, mužského a ženského principu jako jednotu a celost, „současnost nahoře i dole, vpravo i vlevo, vpředu i vzadu – krátce jednotu protikladů“. Cesta – dráha šipky – nevede nyní, jak bychom mohli předpokládat, křížem, nýbrž odhora doprava (příčemž můžeme vzniklé dvě kruhové výseče považovat za symboly otce a syna), pak doleva, kde se přidruží část tmavé plochy (jako symbol dcery) a nakonec ke čtvrté, zcela v temnotě mateřského klínu, v nevědomí spočívající funkci, což také souhlasí s pojetím

psychologie funkcí. Obě první funkce – diferencovaná a pomocná – jsou vědomé a ovládané vůlí; ve snech jsou často představovány např. otcem a synem nebo jinými postavami znázorňujícími vedoucí a vedle něho nejbližší ležící princip vědomí. Dvě zbývající funkce jsou relativně, resp. zcela nevědomé a jsou – podobně jako dvě předchozí otcem a synem – často personifikovaně představovány matkou a dcerou. Protože však protiklad mezi dvěma pomocnými funkcemi není zdaleka tak velký jako mezi funkcí diferencovanou a méněcennou, může být i třetí funkce pozvednuta k vědomí a stát se tak „mužskou“. Něco ze své kontaminace inferiorní funkcí však nese s sebou a stává se tak jakýmsi zprostředkujícím mostem k nevědomí. Čtvrtá funkce, plně prolínutá s nevědomím, bere, je-li okolnostmi vyzdvižena na světlo vědomí, obsahy nevědomí s sebou v plném rozsahu, vpadne spolu s těmito nediferencovanými obsahy do pole vědomí, vede tak k setkání s nimi a usnadňuje jejich vyřízení; ve stejné míře umožňuje i syntézu vědomých obsahů s nevědomými.

Proč Jung označil právě tyto čtyři funkce za základní, „nemohl uvést žádný důvod a priori, nýbrž jen zdůraznit, že se toto pojetí vytvořilo během dlouholeté zkušenosti“. Tyto čtyři funkce rozlišuje proto, že „je nelze vztahovat k sobě navzájem, resp. redukovat jednu na druhou“, a podle jeho zkušenosti „vyčerpávají všechny dané možnosti“. Čtyřka platí již od pradávna za výraz celosti, úplnosti: srov. čtyři ramena kříže, čtyři světové strany, čtyři pole obecně užívaného osnového systému atp.

Kdyby mohly být všechny čtyři funkce pozdviženy do vědomí, stál by celý kruh ve světle a mohli bychom pak mluvit o „zaokrouhleném“, t.j. dokonalém člověku. Čistě teoreticky je myslitelné i to, v praktické realitě ovšem může být takového výsledku dosaženo jen přibližně a **nikdy úplně**. Žádnému člověku jistě není dáno moci v sobě objasnit všechno temné; kdyby toho byl schopen, znamenalo by to, že by mohl stáhnout i poslední „zbytek země“.

Zaujmout současně více základních postojů není možné vzhledem k vzájemnému vylučování funkcí, přesto však je člověk může v průběhu rozvoje vědomí jednu po druhé do určité míry diferencovat a přinejmenším se tak přiblížit stavu „zaokrouhlenosti“. Jestliže totiž máme hlavní funkci plně k dispozici, dvě vedlejší funkce do značné míry též a o čtvrté, méněcenné funkci víme alespoň, jakého je druhu a kdy se může tlačit do popředí (což patří k ideálnímu cíli analýzy), pak např. můžeme nějaký předmět nejprve poznávacím procesem pochopit, pak pomocí intuice „vycítit“ jeho vnitřní skryté možnosti, užitím vnímání ho současně ohmatat a nakonec ještě – je-li naší méněcennou funkcí citění – pokud možno hodnotit z hlediska jeho příjemnosti nebo nepříjemnosti.

Velmi málo lidí má jasno o vlastní příslušnosti k tomu či onomu funkčnímu typu, ačkoliv je celkem snadné „poznat podle síly, pevnosti, významnosti, spolehlivosti a přízpůsobivosti, zda a která funkce je diferencována“. Naproti tomu podstatným znakem méněcenné funkce je její nespolehlivost, ovlivnitelnost, neurovnanost, nejasný charakter; Jungovými slovy „nejenže ji neovládáme, ale ona ovládá nás“. Působí z nevědomí autonomně a zcela libovolně. Protože se zcela nediferencovaně prolíná s nevědomím, má infantilní, primitivně pudový, archaický charakter. Proto býváme tak často překvapeni náladovým jednáním primitivního pudového typu i u lidí, o nichž se domníváme, že se to s jejich známým založením vůbec neslučuje.

Vše, co jsme dosud uvedli o čtyřech funkčních typech, zjistitelných u jedince podle dané nadvlády některé z funkcí, platí v této podobě přirozeně jen v teorii. V životě se téměř nikdy nevyskytují v čisté formě, nýbrž jako typy víceméně smíšené, jak ukazuje schéma VI. Čistým myslitelským typem byl např. Kant, naproti tomu Schopenhauera musíme označit již za intuitivně-myslitelský typ. „Sousedící“ funkce mohou tedy často

vystupovat ve smíšených formách, a objeví-li se taková smíšená forma s větší či menší převahou jedné funkce, je přiřazení jedince k určitému funkčnímu typu mimořádně obtížné. Dva páry protikladů na osách „myšlení – cítění“ a „intuice – vnímání“ se nemohou nikdy smísit, jak vyplývá již z jejich pozice, v každém případě se však k sobě chovají kompenzatorně. Převládá-li jedna funkce, např. u člověka, který používá jen svého intelektu, bude protikladná funkce – cítění – takřka sama od sebe usilovat o vyrovnaní a projevovat se pak přirozeně ve své méněcenné podobě. Takový intelektuál je pak zcela neočekávaně jakoby zezadu přepadáván samými infantilními citovými projevy, cítí se zaplaven fantaziemi a sny čistě pudového charakteru. Podobně např. člověka s jednostranně intuitivním zaměřením jeho zanedbaná funkce vnímání často nepochopitelnými úderly donucuje brát ohled na tvrdou realitu.

Komplementární, resp. kompenzatorní chování protikladných funkcí k sobě navzájem je, jak již bylo uvedeno, zákonitost vlastní struktury psychiky. Během let téměř nutně vznikající přediferencovanost superiorní funkce vede skoro vždycky k napětí, které patří k specifickým problémům druhé poloviny života a jehož vyrovnávání je jedním z hlavních úkolů tohoto období. Přediferencovanost vede především k poruše rovnováhy, která může – jak jsme naznačili výše – již sama o sobě vést k hlubokému poškození.

3. Typy zaměření

Příslušnost k některému z funkčních typů je již určitým ukazatelem pro psychologickou charakteristiku člověka, samotná však nestačí – je třeba kromě toho stanovit ještě jeho celkový způsob zaměření, t.j. způsob reagování na to, co na něho doléhá zvnějšku nebo zevnitř. Jung rozlišuje dva takové typy zaměření: **extraverzi** a **introverzi**. Zahrnují celé psychické procesy podstatně podmiňující chování a jsou konstituční dispozicí k určitým reakcím ve vztahu k objektům vnějšího i vnitřního světa, která determinuje způsob chování, subjektivní zkušenosti a dokonce i nevědomé kompenzace. Tuto dispozici považuje Jung za přepojovací centrálu, z níž je na jedné straně regulováno vnější chování a na druhé straně formována specifická zkušenost. Extraverze se vyznačuje pozitivním vztahem k objektu, introverze spíše negativním. Extravert se ve svém stylu přizpůsobení i reakcí řídí spíše vnějšími, kolektivně platnými normami, současným „duchem doby“ atp., naproti tomu chování introverta je určováno převážně subjektivními faktory a proto se mu také často tak špatně daří adaptovat se na vnější svět. Extravert „myslí, cítí a jedná ve vztahu k objektu“, směřuje svůj zájem ze subjektu **ven** na objekt, orientuje se hlavně navenek; u introverta je výchozím bodem orientace subjekt a objektu přísluší nanejvýš sekundární, průměrná hodnota. Tento typ lidí se v dané situaci v prvním okamžiku stahuje zpět – „jako kdyby tiše řekl 'ne'“ – a teprve potom přichází vlastní reakce.

Zatímco tedy funkční typ určuje druh specifického pojmání a formování zážitkového materiálu, charakterizuje typ zaměření – extraverze a introverze – celkové psychologické chování, t.j. směr obecné psychické energie, která u Junga tvoří náplň pojmu „libido“. Typ zaměření je zakotven v našem biologickém založení a je určen od narození mnohem jednoznačněji než funkční typ. Ačkoli je volba hlavní funkce obecně podmíněna určitým konstitučním sklonem k diferencování této funkce, může být přece jen vědomým úsilím podstatně změněna nebo dokonce potlačena. Naproti tomu změny typu zaměření je možno dosáhnout jen „vnitřní přestavbou“, změnou psychické struktury, a to buď

spontánním procesem (v tom případě opět biologicky podmíněným), nebo namáhavým psychologickým postupem, jako např. analýzou.

Z toho důvodu je diferencování první i druhé a třetí, t.j. obou pomocných funkcí, poměrně snazší než čtvrté, méněcenné funkce, která nejenže se nachází v největší vzdálenosti od hlavní funkce a v nejsilnějším protikladu k ní, ale také souvisí s dosud neoživeným, skrytým, nediferencovaným způsobem zaměření. Díky této kontaminaci tedy např. introverze extravertovaného myslitelského typu nemá doprovodný přízvuk intuice nebo vnímání, ale v první řadě cítění atp.

Extraverze a introverze hrají vůči sobě navzájem rovněž kompenzatorní roli. Je-li vědomé zaměření extravertované, je nevědomé introvertované a naopak, což má rozhodující význam pro psychologické poznání. Toni Wolff o tom říká ve svém „Úvodu do základů komplexní psychologie“ toto: „Nevědomí extraverta je introvertované, ovšem – právě pro svou příslušnost k nevědomí – v nediferencované a naléhavé pudové formě. Jestliže tedy nevědomý obsah proniká k vědomí, prosazují se násilně subjektivní faktory, čímž se z pozitivně zaměřeného, v souladu se světem žijícího člověka stává dočasně nebo i definitivně egocentrický, kritizující, kverulantní jedinec, který pln nedůvěry u každého ve všem předpokládá ty nejosobnější motivy, cítí se zneuznáván a izolován a tuší všude nepřátelství. Automatický přechod od vědomého postoje k opačnému nevědomému lze často zjistit z toho, že vlastní negativní stránky subjektu jsou nalézány na objektu, a to zpravidla opačného, tedy introvertovaného typu, resp. na takovýto objekt projikovány, což pak ovšem vede k nepříjemným a nemístným kontraverzím.

Pronikne-li opačné nevědomé zaměření na povrch u introverta, stává se do jisté míry inferiorním, nepřizpůsobivým extravertem. Vnější objekty jsou zaplavovány projekcemi nejsubjektivnějšího materiálu a nabývají tím magického významu určitého druhu. Vzniká tak „participation mystique“, jak říká Lévy- Bruhl o primitivních, kteří se identifikují s přírodními jevy. Takový stav se přirozeně zvláště často vyskytuje ve vztazích lásky a nenávisti, protože intenzivní efekt již sám o sobě usnadňuje aktivaci projekčního mechanismu.

Vědomý typ zaměření se v životě osvědčuje tak dlouho, dokud se jedinec neocitne v situaci, kdy mu jeho jednostrannost znemožňuje adaptaci na realitu. Taková situace velmi často spočívá v tom, že dotyčný vstoupí do úzkého vztahu s protikladným typem; protiklady pak narážejí na sebe, nerozumějí si, subjekt přičítá všechnu vinu druhému, protože ten má ty vlastnosti, které on sám u sebe nevidí a nemá vyvinuty, takže jsou mu k dispozici jen v méněcenné formě. Často je proto protikladnost typů vlastní psychologickou příčinou manželských problémů, konfliktů mezi rodiči a dětmi, mezi přáteli nebo spoluzaměstnanci, dokonce snad i v sociální a politické sféře. Vše, čeho si člověk není vědom ve vlastní psychice, projikuje v takových případech na objekt a dokud nerozpozná projikovaný obsah sám u sebe, užívá objekt jako „obětního beránka“. Etickou úlohou by proto byla realizace opačného typu zaměření, který se strukturálně vyskytuje vždy u každého člověka, u sebe sama; vědomým přijetím a rozvojem by jedinec nejen dosáhl vlastní rovnováhy, ale také by lépe rozuměl svým bližním.

Tato vzájemná opozice funkcí i vědomého a nevědomého zaměření se v jedinci vyhrotí v konflikt zpravidla teprve kolem vstupu do druhé poloviny života; je to právě ten problém, který v této životní fázi ohlašuje změnu psychologické situace. Často to bývají právě zdatní a vnějšmu světu dobře přizpůsobení lidé, kteří po překročení čtyřicítky náhle zjišťují, že přes svoji „skvělou hlavu“ nezvládají např. domácí rozmíšky nebo nejsou schopni dostat svému úřadu apod. Máme-li tomuto jevu správně porozumět, musíme jej chápat jako signál toho, že méněcenná funkce se nyní hlásí o svá práva

a dialog s ní se stává nutností. V podobných případech hraje konfrontace s méněcennou funkcí velmi významnou roli také na začátku analýzy prováděné v tomto věku.

Zde je též třeba upozornit ještě na jiný druh narušení psychické rovnováhy, s nímž se dnes setkáváme snad stejně tak často jako s tou, která je vyvolána jednostrannou a výlučně diferencovanou hlavní funkcí. Jde o poruchu, která vzniká, když žádná ze čtyř potenciálních funkcí nebyla rozvinuta, resp. když všechny čtyři zůstaly nediferencovány. To odpovídá stavu psychiky dítěte, dokud ještě nemá žádné pevné *Já*. Vznik uvědomění vlastního *Já* představuje dlouhý a namáhavý proces koncentrace a růstu a postupuje paralelně s vývojem a upevňováním hlavní funkce. Měl by být dokončen s dosažením plnoletosti, tedy s koncem adolescence; zůstane-li ještě po této době neukončen nebo setrvá-li, jak se často stává, až do pozdního věku na počátečních stadiích, pak máme před sebou bez ohledu na věk infantilní individuum s charakteristickou neurčitostí a stálým kolísáním všech projevů, úsudků i skutků. Takový člověk jakoby vždy musel nejprve hledat, kterého ze dvou možných způsobů zaměření nebo ze čtyř možných funkcí má v té či oné situaci použít; následkem toho je pak značně ovlivnitelný, ukazuje stále jinou tvář nebo si nasazuje – současně i jako ochranu proti těmto sklonům – obzvlášť ztrnulou konvenční masku, za kterou domněle skrývá svou psychickou nezralost. Ta se však přece jen, jak ukazuje zkušenost, v rozhodujících životních situacích a obdobích projeví, což pak vede k nesčetným komplikacím. Příliš malý rozvj funkcí je tedy právě tak škodlivý jako jednostranně přediferencovaný vývoj. Obecně známým příkladem je „věčná puberta“, a to i ve svém nejsvětlejším a nejvíce láskyhodném aspektu „puer aeternus“. „Věčné chlapectví“ však podle toho neznamena jen fixaci na raném stupni, t.j. zaostalost, ale také možnosti dalšího růstu, představované ve všem dosud nevyvinutém existujícími potenciálními vývojovými předpoklady.

Diferenciace a izolace té funkce, která jedince v souladu s jeho založením nejspolehlivěji uschopňuje k nalezení pevné půdy a zvládnání požadavků ve vnějším světě, je nejdůležitější úlohou psychiky v mládí; teprve po úspěšném splnění tohoto úkolu může přijít na řadu diferenciaci ostatních funkcí. Neboť dokud člověk pevně nezakotvil své vědomí v okolní realitě – což nastává teprve s dosažením dospělosti, často dokonce až po nabytí určitých zkušeností v dalším životě – nemůže a není-li to bezpodmínečně nutno, ani nemá být podnikána cesta do nevědomí.

Totéž platí i pro typ zaměření. Vlastním založením daný typ má mít v první polovině života vedoucí roli, protože člověk se může ve světě orientovat nejlépe svým přirozeně daným způsobem zaměření. Teprve druhá polovina života přináší pak úkol umožnit uplatnění také opačnému typu. Že přizpůsobení vnějšmu světu, potřebné především v první polovině života, bude snažší pro jedince s vrozeným extravertním typem zaměření, není třeba dále vysvětlovat. Snad proto můžeme tvrdit, že extravert se ve světě pohybuje snáze v první půli svého života a introvert v druhé, čímž je alespoň relativně učiněno spravedlnosti zadost.

Nebezpečí, které hrozí stejně oběma typům, je přílišná jednostrannost. Vyhraněný extravert může být tak silně puzen do světa, že pak již nenalézá cestu „domů“; jeho nejvlastnější nitro se mu stalo cizím, je před ním stále na útěku, až jednoho dne už nemůže dál. Nebo se tak silně spoléhá na svůj rozum, zaměstnává a posiluje stále jen svou funkci myšlení, až zpozoruje, že se odcizil vlastnímu živoucímu jádru a jeho cit nedosahuje již ani k jeho nejbližším. Ale nejen člověku obrácenému ke světu – také introvertovi vznikají z jeho jednostranného postoje v průběhu života potíže. Zanedbávané funkce a neprožívaný typ zaměření revoltují, hlásí se též o své místo na slunci a vynucují si je, nejde-li to jinak, neurózou. Neboť cílem je vždy dosažení psychické celosti, tedy ideálního řešení,

kdy jsou člověku pokud možno snadno a vědomě k dispozici oba způsoby zaměření a nejméně tři funkce, přičemž by měl také o podstatě čtvrté i o nebezpečí z ní plynoucím alespoň něco vědět. Aspoň jednou v životě by měl člověk udělat pokus o relativní přiblížení k tomuto ideálu. Neohlásil-li se tento požadavek už dříve, znamená životní poledne poslední výzvu, aby tak bylo učiněno, teď nebo nikdy: psýché je třeba „zakrouhlit“, aby nešla vstříc životnímu večeru nehotová a neucelená.

4. Typový problém u tvůrčího člověka

Typ zaměření, k němuž člověk patří, zůstává jemu samotnému – stejně tak jako funkční typ – téměř vždy neznámý nebo jím není uznáván. Abstrahovat jej z kaleidoskopického obrazu, který naše psychika pozorovateli nabízí, je ovšem velmi obtížné a často je k tomu zapotřebí delší psychologické praxe. Tato úloha je tím těžší, čím silnější je vztah člověka k nevědomí, což platí zejména pro všechny umělecké povahy.

Tvůrčí lidé a umělci, kteří mají strukturálně neobyčejně silný vztah k nevědomí a jsou s ním téměř „v přímém styku“, jsou jen ztěží zařaditelní do nějakého typu, a to tím méně, že při tom nelze automaticky stavět naroveň umělce a jeho dílo. Umělec se např. často projevuje v životě jako extravert ve svém díle jako introvert a naopak. To lze docela dobře chápat již s ohledem na zákon psychické protikladnosti a přicházelo by to v úvahu především u těch umělců, kteří ve svém díle znázorňují to, co sami nejsou, tedy vlastní doplnění. Tam, kde dílo nepřesahuje druhou, v životě neuplatňovanou stránku, nýbrž vlastní „povýšení“, zdůrazněný a idealizovaný obraz umělce samotného, mohli bychom v díle i osobnosti nalézt projevy téhož typu. To platí především pro introverty, představující se v subtilních psychologických románech a postavách, nebo pro extraverty, kteří s oblibou popisují dobrodružné hrdiny a cesty.

Jung předpokládá, že extravertní tvoření je uměleckým přeformováním prožitků vnějšího světa, zatímco tvorba introverta vzniká jeho přemožením vnitřními obsahy, které se mu významným způsobem přelévají do pera nebo štětce.

Tvůrčí proces, pokud ho vůbec můžeme sledovat, spočívá v oživení věčných symbolů lidstva, které jsou uloženy v nevědomí, v jejich vybavení a rozvinutí až k dokončenému uměleckému dílu. „Ten, kdo se vyjadřuje praobrazy, jakoby mluvil tisíci hlasy; chápe i zvládá a současně povznáší to, o čem jedná, z jednorázového a pomíjivého do sféry věčného, pozvedá osobní osud k osudu lidstva a tím uvolňuje i v nás všechny ty pomocné síly, které lidstvu vždycky umožnily zachránit se z každého nebezpečí a přečkat i tu nejdelší noc ... To je tajemství působivosti uměleckého díla.“

Jung uděluje aktivitě tvůrčí fantazie zvláštní postavení a vyhrazuje pro ni dokonce vlastní kategorii, protože podle jeho mínění nemůže být přiřazena k žádné ze čtyř základních funkcí, ale má na každé z nich svůj podíl. Obecný názor, že tvůrčí nápady se vyskytují jen u intuitivního typu, t.j. že hlavní funkcí u každého umělce musí být intuice, je proto mylný. Fantazie je sice zdrojem nápadů v tvůrčí práci, může však být dána každému ze čtyř funkčních typů. Umělcova fantazie, která je zvláštní schopností nebo darem, nesmí být zaměňována ani s „aktivní imaginací“, která umožňuje vyzdvižení, oživení a zachycení obrazů kolektivního nevědomí, ani s intuicí, která představuje jeden ze způsobů pojmání psychických dat, tedy funkci vědomí. Neboť teprve v druhu a způsobu pojetí a zpracování jak „vnuknutí“, tak také tvůrčích nápadů, resp. fantazijních produktů lze rozpoznat funkční typ. Tak také může umělecké dílo jako tvůrčí

produkt celým svým založením náležet k jinému typu než sám jeho autor a na typ umělce nemůžeme usuzovat z obsahu díla, ale pouze na základě způsobu jeho zpracování. Umělcova fantazie se ovšem zásadně neliší od fantazie běžného člověka; co však dělá umělce umělcem, je vedle bohatství, originality a živosti jeho fantazijských produktů především schopnost tvůrčí síly, s níž dokáže své nápady ztvárnit a vzájemně organicky spojit do estetického celku.

Často slýcháme, že pro umělce je nebezpečné zabývat se nevědomím, a stejně často vidáme, jak mnozí umělci před psychologií prchají, „poněvadž se bojí, že by jim mohl tento netvor takzvanou tvůrčí sílu sežrat. Jako by celé vojsko psychologů něco zmohlo proti Bohu! Skutečná produktivita je pramenem, který nelze ucpat. Je na zemi nějaká lest, kterou bychom mohli našeptat Mozartovi nebo Beethovenovi a zabránit tak těmto mistrům v tvorbě? Tvůrčí síla je silnější než člověk. Není-li, je právě jen slabá a vystupuje podle okolností jako malý talentík. Kde však je neuróza, stačí často jediné slovo nebo jen pohled, aby se iluze proměnila v páru. Pak údajný básník nemůže již básnit, malíři napadá ještě méně a je neschopnější než předtím – a tím vším je vinna jediné psychologie! Byl bych rád, kdyby mělo psychologické poznání takový desinfikující účinek a zničilo neurotický prvek, který dělá ze současného umění problém skýtající tak málo požitku. Nemoc není tvůrčí síle prospěšná, naopak tvoří její nejsilnější zábranu. Žádné rozrušení nějakého vytěsnění nemůže rozbít skutečnou tvůrčí sílu a právě tak se nevědomí nemůže nikdy vyprázdnit“, říká Jung.

Dalším chybným pojetím je ještě velmi rozšířené mínění, že dokonalost uměleckého díla je závislá na psychické dokonalosti jeho tvůrce. Abychom mohli mít ze „styku s nevědomím“ skutečný užitek pro psychický proces diferenciacce, t.j. pro žádoucí rozvoj osobnosti, musíme z něho pocházející obrazy, symboly a vize **lidsky prožít a pochopit**, t.j. **aktivně** je přijímat a integrovat, přistupovat k nim s plným vědomím a aktivitou. Umělec se k nim však staví často jen pasivně; přihlíží, obrazně vnímá nebo v nejlepším případě trpně přijímá. V tomto smyslu by tedy byl jeho život sice umělecky hodnotný, ale lidsky nedokonalý. Takový umělec, kterému se podaří tvořivě rozšířit a obohatit jak vlastní osobnost, tak i své dílo, by pak ovšem dosáhl nejvyšší lidské úrovně. To je však dáno jen málokterým; lidská síla totiž jen zřídka dostahuje k provedení vnitřního i vnějšího díla se stejnou dokonalostí. Neboť „velká nadání jsou nejkrásnějšími a často nejnebezpečnějšími plody na stromě lidství; visí na tenkých větvích, které se lehce lámou“.

Extraverze nebo introverze je sice v životě téhož jedince převážně užívaným způsobem reagování, přesto však časem může dojít k záměně. Určité fáze v lidském životě, dokonce i v životě národů, jsou charakterizovány spíše extraverzí, jiné více introverzí. Např. puberta je obecně spíše extravertovanou, klimakterium více introvertovanou fází; středověk byl zaměřen spíše introvertovaně, renesance extravertovaně atd. Již to samo ukazuje, že je naprosto chybné – ač se to často stává – označovat extraverzi nebo introverzi za „hodnotnější“ způsob zaměření. Obě mají své oprávnění i své místo na světě, každá z nich má jinou roli ve zdokonalování světa. Kdo toho neuznává, dokazuje pouze, že je v tomto ohledu jako slepý a nemá příslušný nadhled.

Z pojetí extraverze a introverze jako obecného typu zaměření čtyř základních funkcí vyplývá, že vzájemnými kombinacemi dostáváme osm různých psychologických typů (extravertní emocionální, introvertní emocionální, extravertní intuitivní, introvertní intuitivní atd.), které mohou sloužit jako určitý druh kompasu, s jehož pomocí se můžeme orientovat ve struktuře psychiky. Pokud bychom chtěli předložit úplný schematický model osobnosti podle Jungovy typologie, mohli bychom si dimenzi extraverze–intro-

verze představit jako třetí osu, kolmou k oběma zkříženým osám čtyř funkčních typů; každému z osmi typů, vzniklých přiřazením každé ze čtyř funkcí k oběma typům zaměření, by pak odpovídal jeden oktant výsledného prostorového útvaru. (Idea kvaternity je ve skutečnosti nezřídka kromě čtyřky samotné vyjádřena i dvojitou čtyřkou – osmičkou (Ogdoas).)

5. Persona

S mírou diferenciací, resp. přediferenciací vědomí souvisí i celkový způsob chování člověka k okolnímu světu, pro který Jung zvolil název „persona“. Schéma VII ukazuje, jak systém psychických vztahů, jímž člověk vstupuje do styku s okolním světem, tvoří současně jakýsi „ochranný obal“ *Já* vůči okolí. Mašlení také zde, tak jako v ostatních diagramech, vystupuje v roli hlavní funkce a proto ovládá obal *Já* – personu – téměř dokonale. Pomocné funkce – intuice a vnímání – jsou zúčastněny již mnohem méně, citění jako inferiorní funkce téměř vůbec ne.

Persona představuje vlastně výseč z *Já*, a to právě tu, která je obrácena k okolí. Jung to definuje takto: „Persona je komplexem funkcí, který vznikl za účelem hladkého přizpůsobení, není však identický s individualitou; vztahuje se výhradně na vztah k objektům, k okolí.“ „Persona je kompromisem mezi individuem a společností“, tedy kompromisem mezi požadavky okolí a vnitřní strukturální podmíněností individua. To znamená, že správně fungující persona musí vyhovovat třem faktorům: za prvé ideálnímu *Já*, t.j. sebeobrazu, který nosí každý člověk v sobě a k němuž by se chtěl blížit, za druhé celkovému obrazu, který si o člověku dělá jeho okolí podle vlastního vkusu a ideálu, a za třetí psychicky i fyzicky podmíněné danosti, která vytyčuje hranice uskutečnění ideálu *Já*, resp. okolního světa. Chybí-li jeden z těchto tří faktorů nebo dokonce dva z nich, nemůže persona úspěšně plnit svou úlohu a místo aby přispívala k vývoji osobnosti, stane se spíše jeho překážkou. Např. jedinec, jehož persona se skládá jen z kolektivně schvalovaných rysů, bude vnímán jako „masový člověk“, a ten, kdo bere ohled jen na vlastní ideální sebeobraz, avšak obě další nutnosti pomíjí, bude vykazovat personu podivína, samotáře nebo dokonce rebela. K pojmu persony tedy náleží nejen psychické vlastnosti, ale spadají pod něj také všechny formy našeho jednání, naše osobní zvláštnosti týkající se vnějšího vzhledu, jako vystupování, chůze, účes, oděv, ba i naše vrásky ve tváři a tiky, náš obvyklý úsměv a povzdech a ještě mnoho jiného.

U člověka dobře přizpůsobeného vnějšímu i vnitřnímu světu je persona nezbytným, ale pružným ochranným zařízením, který mu zajišťuje relativně přirozený, stejnoměrný a hladce fungující způsob styku s okolím. Právě pohodlnost, s níž takováto ustálená forma přizpůsobení skrývá naši skutečnou povahu, se však může stát i nebezpečím. Pak se totiž může stát ztrnulou, mechanickou a v pravém slova smyslu přirostlou maskou, pod kterou individualita člověka, totožná s jeho pravou podstatou, zakrňuje a spěje k úplnému udušení. „Identifikace s úřadem a titulem má v sobě něco svůdného, protože mnozí lidé nejsou ničím jiným, než jejich společností jim uděleným důstojenstvím. Bylo by marné za touto slupkou hledat osobnost; našli bychom jen ubohého človíčka. Právě proto jsou úřady – a všechno to, co je také takovou vnější slupkou – tak svůdné“; je to však jen laciná kompenzace osobní nedostačivosti. Všichni známé např. profesory, jejichž veškerá individualita se vyčerpává v „profesorování“; za touto maskou nenalézáme pak nic než spojení rozmrzelosti s infantilitou. Přes svůj navyklý a proto většinou

automatický způsob fungování tedy persona nikdy nesmí být tak nepropustná, abychom individuální charakterové rysy, které skrývá, za ní alespoň netušili. Nesmí také být tak pevně „přirostlá“, aby již nebyla „odložitelná“. Správně fungující personou může vědomí celkem vzato víceméně volně disponovat, může ji přizpůsobovat požadavkům daných okolností, t.j. měnit nebo i zcela vyměnit. Dobře adaptovaný člověk „nasadí“ jinou personu, jde-li na svatbu, mluví-li s daňovým úředníkem nebo předsedá schůzi, a je si toho relativně vědom, což je možné jedině tehdy, je-li persona spojena se superioriorní funkcí vědomí.

Jak můžeme snadno zjistit, bohužel to tak nebývá vždycky. Adaptace na okolní realitu může být podle okolností řízena místo superioriorní funkcí – jak by mělo být a zpravidla také je – i funkcí méněcennou anebo – což je méně nebezpečné a snáze korigovatelné – pomocnou; často bohužel také rodiči, tlakem výchovy. Něco takového však nemůže natrvalo zůstat bez vážných následků; v důsledku slabšího či silnějšího znásilnění pravé podstaty dané psychické struktury dochází ke vzniku neurózy nebo určitého druhu „nutkavého charakteru“. Persona se v takových případech zdá být nutkavě postižena všemi nedostatečnostmi, které charakterizují nediferencované méněcenné funkce. Takoví lidé nejenže působí málo sympaticky, ale psychologicky neškoleného mohou snadno svést ke zcela nesprávnému hodnocení jejich povahy. Jsou to takové typy, které ve svých vztazích po celý život jednají stereotypně špatným nebo nevhodným způsobem. Jedním příkladem je „věčný smolař“, jiným tzv. „slon v porcelánu“, který nemá vůbec žádný přirozený instinkt pro správné a přiměřené chování a nedělá nic než beztaktností.

Avšak nejenom nositelé a zástupci **kolektivního vědomí**, společností obecně vyzdvihovaní „velikáni“, vývěsní štíty pro tituly, hodnosti apod. mají pro člověka takovou přitažlivost a vedou tak k falešnému sebehodnocení. Naše *Já* není ovlivňováno jen kolektivním vědomím společnosti, nýbrž také kolektivním nevědomím, naší vlastní hlubinou, která rovněž skrývá grandiózní přitažlivé síly. Tak jako v prvním případě může být člověk svou úřední hodností vsazen do světa, může jiný právě tak náhle opustit, t.j. být „pohlcen“ kolektivním nevědomím a identifikovat se s vnitřním obrazem; zmocní se ho např. blud velikášství nebo méněcennosti a pokládá se pak za hrdinu, vykupitele lidstva, mstitele, mučedníka, vyvržence, upíra atp. Nebezpečí stát se obětí takovéto „vnitřní grandiozity“ roste s rigiditou osoby a silou identifikace *Já* s ní, neboť tím zůstává všechno „vnitřní“ v osobnosti potlačené, nediferencované, a získává hrozivý dynamický náboj.

Správně „padnoucí“ a fungující persona je tedy hlavní podmínkou psychického zdraví a má maximální význam pro úspěšné zvládnání požadavků vnějšího světa. Tak jako zdravá pokožka pomáhá zprostředkovat látkovou výměnu pod ní uložené tkáně, ale když ztvrdne a odumírá, izoluje vnitřní vrstvy od života, může i „dobře propustná“ persona hrát roli ochránce a regulátoru v interakcích vnitřního a vnějšího světa, ale ztratí-li svou pružnost a průchodnost, stává se obtížnou překážkou nebo dokonce smrtící bariérou. Každá přetrvávající maladaptace, právě tak jako každá identifikace s personou – zvláště vede-li k chování, které neodpovídá našemu pravému *Já* – je tedy nutně v dalším životě příčinou poruch, které se mohou vystupňovat až k těžkým psychickým krizím a chorobám.

6. Obsahy nevědomí

Jak již bylo uvedeno, zahrnuje nevědomí dvě oblasti – **osobní a kolektivní** (schematické znázornění viz na diagramu VIII). Bylo již též řečeno, co tvoří obsahy osobního nevědomí – „všezapomenuté, potlačené, vytěsněné, podprahově vnímané, myšlené i cítěné“. Ale také kolektivní nevědomí je rozděleno do oblastí, které si obrazně můžeme představit jako nad sebou ležící vrstvy, ačkoliv vědomí je vlastně obklopeno nevědomím ze všech stran. Jung dokonce říká: „Podle mých zkušeností může mít vědomí jen **relativní střední polohu** a musí přijmout, že je do jisté míry **ze všech stran** přesahováno a obklopeno nevědomím. Nevědomými obsahy je ve **zpětném** směru spojeno s fyziologickými podmínkami na jedné a archetypickými předpoklady na druhé straně. Je však také směrem **vpřed** anticipováno intuicí...“ Chceme-li však zůstat při topograficky přehlednější „vrstvové“ představě, měli bychom jako první označit oblast našich emocí a afektů, oblast primitivních pudů, nad nimiž však, pokud se manifestují, máme případně ještě kontrolu a můžeme je nějak racionálně zařadit. Další oblast zahrnuje však již takové obsahy, které vyvěrají bezprostředně z nejhlubšího, nejtemnějšího a nikdy zcela vědomě nepracujícího centra našeho nevědomí, pronikají na povrch jako cizí tělesa a naše Já, pro které zůstávají nepochopitelné, je nikdy nemůže asimilovat. Mají zcela autonomní charakter a často tvoří nejen obsahy neuróz a psychóz, ale i vize a halucinace tvůrčích duchů.

Diferencovat různé „zóny“, resp. jejich obsahy, podle jejich příslušnosti je často velmi obtížné; vystupují totiž většinou ve vzájemném propojení v jakési směsici, neboť vědomí v podstatě není žádné *zde* a nevědomí žádné *tam* – „psychika představuje spíše **vědomě–nevědomou celost**“, v níž jsou vnitřní styčné hranice obou oblastí ve stálém pohybu.

Schémata IX a X mají znázornit celkovou stavbu celostně-psychického systému individua. Nejspodnější kruh (na schématu IX vnitřní) je největší, na něm spočívají navrstveny na sebe stále se zmenšující ostatní a poslední, tvořící vrchol pyramidy, je Já. Doplnující paralelu k předchozímu ontogenetickému zobrazení představuje „fylogenetický strom“ na schématu XI. Zcela dole se nachází nepoznatelná „centrální síla“, z níž se vydělují jednotlivé psyché. Tato centrální síla vstupuje do všech dalších diferenciací a sjednocení, existuje ve všech a proniká jimi až k individuální psyché jako jediná, která prochází všemi vrstvami. Nad „nepoznatelným základem“ se nachází zhuštěná zkušenost všech našich animálních a nad ní nejstarších lidských předků. Každý úsek znamená další diferenciaci kolektivní psyché, postupující od nacionálních lidských skupin přes kmen k rodině, až je dosaženo výše jedinečné, neopakovatelné individuální psyché. Jung o tom říká: „Kolektivní nevědomí je mohutnou dědičnou duševní podstatou vývoje lidstva, znovuzrozenou v každé individuální struktuře.“

V protikladu k osobnímu nevědomí, které se skládá z obsahů potlačovaných a znovu se uplatňujících během života jedince, se v kolektivním nevědomí vyskytují jen genuiní, psychickou strukturu člověka jako druhu charakterizující podstatné rysy a jejich pozdější rozvětvení. Toto rozlišení různých obsahů, které se společně nalézají v nevědomí, provedl Jung pro potřeby pomocné pracovní hypotézy; rozčlenil je, aby mohl lépe ukázat jejich zásadně odlišný charakter. Kolektivnímu nevědomí přiřazené obsahy představují nadosobní mateřskou půdu osobního nevědomí i vědomí, která je sama o sobě v každém směru „neutrální“, neboť její obsahy dostávají své hodnotové a místní určení teprve v konfrontaci s vědomím. Avšak vědomím neřiditelné, resp. vlivu jeho kritické a pořádající činnosti nepodléhající kolektivní nevědomí nám zprostředkovává hlas oné neovlivnitelné prapodstaty, kterou Jung proto také nazývá **objektivním dušev-**

nem. Vědomí je vždy účelně zaměřeno na přizpůsobení *Já* vnějšímu světu. Naproti tomu nevědomí je vůči této *k Já* se vztahující zaměřenosti indiferentní; má neosobní **objektivní podstatu**, jejímž jediným cílem je zachování neporušené kontinuity psychického dění, a je tedy obranou proti jednostrannosti, která by mohla vést k izolaci, zastavení vývoje nebo jiným chorobným jevům. Současně se také projevuje – většinou pro nás nepoznatelnými cestami – ve smyslu zaměřenosti na doplňování psýché, na její „zakrouhlení k celosti“.

Až dosud jsme hovořili o struktuře a funkci vědomí a o formách a způsobech reagování, jejichž prostřednictvím ji poznáváme. Zmínili jsme se též o tom, že nevědomí zahrnuje různé oblasti. Nyní se můžeme ptát, zda lze vůbec mluvit o struktuře nebo morfologii nevědomí a jak je tomu s naším poznáním. Je to, co „není vědomé“ – tedy je vědomí neznámé – vůbec poznatelné? Odpověď zní „ano“, avšak ne bezprostředně, nýbrž jen na základě účinků, resp. **nepřímých projevů**, tak jak se objevují v podobě symptomů nebo komplexů, obrazů a symbolů **ve snu, fantazii a vizích**.

7. Komplex

Jevy pozorovatelné na úrovni vědomí jsou především **symptom** a **komplex**. Symptom lze definovat jako fenomen zahrazení nebo rušení normálního průběhu energie; může se projevovat jak somaticky, tak i psychicky. Je „alarmujícím signálem, který svědčí o tom, že ve vědomém zaměření něco podstatného nesouhlasí nebo je nedostatečné a že by tedy mělo dojít k rozšíření vědomí“, t.j. k odstranění blokády, přičemž však nelze předem udat, kde se dané místo nachází a kudy k němu vede cesta.

Komplexy definuje Jung jako odštěpené části osobnosti – skupiny psychických obsahů, které se oddělily od vědomí a fungují autonomně, bez ovlivnitelnosti vůlí; „vedou tedy zvláštní bytí v temné sféře nevědomí, odkud mohou kdykoli brzdit nebo podporovat vědomé akty“. Komplex se skládá primárně z „jádrového elementu“, nositele významu, který funguje většinou nevědomě a autonomně a tedy není ovladatelný subjektem, a sekundárně z početných s ním spojených asociací jednotného citového zabarvení, které jsou opět závislé zčásti na základních osobních dispozicích a zčásti na zážitcích kauzálně souvisejících s okolím. „Jádrový element“ má v souladu se svou energetickou hodnotou **konstelující sílu**. Je jak z individuálního, tak z fylogenetického hlediska takřka „neuralgickým bodem“, funkčním poruchovým centrem, které se při vhodné vnější či vnitřní situaci stává virulentním a může celkový stav psychické rovnováhy podržít své vládě, celému individuu vnutit svůj vliv.

Další schéma XII ukazuje rostoucí komplex, pod jehož tlakem se vědomí téměř hroutí a nevědomé obsahy pronikají přes práh vědomí na jeho úroveň. Se snížením prahu vědomí – „abaissement du niveau mental“, jak to označil P. Janet – je vědomí odebírána energie a individuum upadá z aktivně-vědomého stavu do pasivně ovládaného. Takto rostoucí komplex působí ve vědomí jako cizí těleso s vlastní uceleností a poměrně značnou autonomií. Obecně představuje obraz vychýlené psychické situace, která je silně emocionálně nabitá a projevuje se jako inkompatibilní s obvyklým stavem vědomí nebo zaměřením. Jednou z nejčastějších příčin je morální konflikt, a to v nejširším obecném smyslu, nejen v zúžení na konflikt sexuální. Komplex je duševní silou, vůči níž někdy ustupuje vědomá intence i svoboda *Já*.